

UOT: 334.75, 338. 436, 338.439

ƏRZAQ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİN EDİLMƏSİNDƏ AQRAR ƏSASLI KLASTERLƏRİN ROLU

Xəyalə Yaqub qızı Quluyeva

Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzinin dissertantı

e-mail: guliyeva_xeyale85@mail.ru

Xülasə

Məqalə ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində kənd təsərrüfatı klasterlərinin rolunun araşdırılmasına həsr edilmişdir. Müəllif ərzaq təhlükəsizliyinin artırılmasının təsirli vasitələr axtarmağı tələb etdiyini və belə vasitələrdən birinin də aqrar əsaslı klasterlərin yaradılması olduğunu göstərir.

Məqalədə qeyd edilən problemin uğurla həlli məsələlərinə baxılır. Bu istiqamətdə kənd təsərrüfatı istehsalçılarının və emalçılarının, iri və kiçik biznes müəssisələrinin, universitetlərin, tədqiqat və inkişaf təsisatlarının əməkdaşlığı ilə kənd təsərrüfatı klasteri sistemində səmərəli inteqrasiyaya imkan yaradan təşkilatlanma mexanizmlərinin formalaşdırılması təklif edilir.

***Açar sözlər:** aqrar əsaslı klasterlər, ərzaq təhlükəsizliyi, rəqabətlik, dayanıqlı inkişaf, kooperasiya, inteqrasiya.*

Giriş

Yer kürəsinin əhalisi artdıqca və iqlimdə baş verən dəyişikliklər artan xətt üzrə inkişaf etdikcə ərzaq təhlükəsizliyi məsələsi ildən-ilə kəskinləşir. Hazırda klasterial inkişaf anlayışı dünyanın aparıcı ölkələrində sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində əsas elementlərdən kimi istifadə olunur.

Azərbaycanda da ərzaq təhlükəsizliyinə nail olmaq kənd təsərrüfatının qarşısında duran başlıca vəzifələrdən biridir. Qlobal ərzaq təhlükəsizliyi indeksinə görə ölkəmizin mövqeyinin daha da yaxşılaşdırılmasına ehtiyac vardır.

Milli ərzaq təhlükəsizliyinin təminatı inkişaf etməkdə olan ölkələrdə xüsusilə əhəmiyyətlidir, bu da öz növbəsində etibarlı ərzaq təminatı üçün səmərəli üsul və vasitələrin axtarışını tələb edir. Bu baxımdan aqrar və aqrar sənaye klasterlərinin yaradılması məsələsi xüsusi aktualıq kəsb edir. İstehsalın ərazi və sahəvi təşkili forması olaraq (klaster üzvləri arasında əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi yolu ilə) klaster iqtisadiyyatın inkişafı üçün məqsədli proqramların hazırlanmasını nəzərdə tuta bilər. Məqalədə kənd təsərrüfatı klasterlərinin inkişaf etməkdə olan ölkələrdə ərzaq təhlükəsizliyini artırması vasitəsi kimi rolunun qiymətləndirilməsi məsələlərinə baxılır.

Material və metodlar

Klasterləmə nəzəriyyəsinin əsasını qoyanlar bu sahənin inkişafına xeyli əvvəl başlamalar da, klasterial yanaşma ideyası son onilliklərdə xüsusilə diqqət çəkməyə başlayıb. İqtisadiyyatın inkişafında klasterial yanaşmanın əsas məqsədi iqtisadi inkişafı, müəssisələrin və onların məhsullarının (xidmətlərin) rəqabətqabiliyyətliliyinin təmin edilməsinə yönəlmiş mexanizmin yaradılmasıdır. Klaster assosiasiyaları məsələsi Porter M., Harold V., Diana H., Garthway K.A., Delgado M. və s. kimi tədqiqatçıların işlərində öz əksini tapmışdır [6, 7].

Müasir şəraitdə ölkələrin və bölgələrin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində kənd təsərrüfatı klasterlərinin rolunu müəyyən etmək üçün aşağıdakı metodlardan istifadə olunur: *müqayisəli metodlar və problem analizi, sintez, induksiya, deduksiya və statistik məlumatın analizi*.

Hazırda ərzaq təhlükəsizliyi səviyyəsinin qiymətləndirilməsinə iki qisim yanaşma irəli sürülür. Bir qisim yanaşmalarda ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasına aqrar sənaye kompleksinin dayanıqlı inkişafı kimi baxılır, digər yanaşmalarda isə əhalinin ərzaq məhsulları ilə özünütəminat səviyyəsi nəzərə alınır [8].

Beynəlxalq statistikada ərzaq təhlükəsizliyi əhalinin gündəlik rasionunun kalori səviyyəsi ilə ölçülür. FAO-nun təsnifatına görə, ərzaq təhlükəsizliyi o zaman mövcud olur ki, bütün insanlar hər zaman aktiv və sağlam həyat üçün pəhriz ehtiyacları və qida seçiminə cavab verən kifayət qədər, eləcə də sağlam və qidalı yeməyə fiziki və iqtisadi əlçatanlığa malik olsunlar [1. s. 1].

Problemin müzakirəsi

Aşağıdakı *cədvəldə* Azərbaycanın 2018-ci il üzrə region ölkələri ilə müqayisəli Qlobal Ərzaq Təhlükəsizliyi indeksi göstərilmişdir.

Cədvəl. Bölgə ölkələrində qlobal ərzaq təhlükəsizliyi indeksi (2018)

Sıra №-si	Ölkə	Göstərici	113 ölkə arasında tutduğu yer
1	Rusiya	67	42
2	Türkiyə	64.1	48
3	Azərbaycan	58.2	56
4	Qazaxıstan	57.7	57
5	Özbəkistan	45.9	80
6	Tacikistan	40.7	91

Mənbə: (1).

Cədvəldən göründüyü kimi, Rusiya və Türkiyə istisna olmaqla region ölkələri ərzaq təhlükəsizliyi indeksinə görə 113 ölkə arasında orta, yaxud ortadan aşağı sıralarda dayanır ki, bu da ərzaq təhlükəsizliyi probleminin inkişaf etməkdə olan ölkələrdə aktuallığını ön plana çıxarır və ərzaq təhlükəsizliyinin artırılması üçün təsirli vasitələrin axtarılmasını tələb edir. Bunlardan biri də kənd təsərrüfatı klasterlərinin yaradılmasıdır.

Klaster yanaşması müvafiq yönümdə inkişafı bağlı siyasətdə yeni baxışı nəzərdə tutur, yerli hakimiyyət orqanlarının zehniyyətinin və iqtisadi vəziyyətlə bağlı məlumat sisteminin yenilənməsini tələb edir. Keçmiş “aqrar-sənaye nəhəngləri”nin səmərəli yenidənqurulması haqda danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, bu proses iri və kiçik biznes müəssisələri, rəhbər orqanlar, universitetlər, tədqiqat və inkişaf təsisatları arasında dərin qarşılıqlı əlaqə və əməkdaşlığın yaradılmasını tələb edir. Klaster üzvləri arasında sıx əlaqə, coğrafi cəmləşmə, innovasiya və təhsil yönümlülük, inkişaf etmiş informasiya şəbəkəsi, klaster daxilində dəqiq ixtisaslaşma və s. kənd təsərrüfatı klasterlərinə xas olan xüsusiyyətlərdir. Kənd təsərrüfatı klasterləri bu tip müəssisələrin yaradılması üçün təbii və obyektiv şərait olan bölgələrdə formalaşır və inkişaf edir.

Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində və aqrar sahənin rəqabətliyinin yüksəldilməsində aqrar-əsaslı klasterlərin rolunu artırmağın bir vasitəsi də klasterlərin formalaşması üçün aşağıdakılarla xarakterizə olunan təbii və obyektiv şəraitin yaradılmasıdır:

- *Məhdud ərazidə cəmləşmə. Aqrar əsaslı klasterin miqyası bir şəhərdən qonşu rayonlara qədər dəyişə bilər;*
- *Aqrar əsaslı klaster müəssisələrinin əməkdaşlığı. Bu əməkdaşlıq iqtisadi əlaqələrin sabitliyi və üzvlərin əksəriyyəti üçün dominant mövqe ilə xarakterizə olunur. Eyni zamanda kənd təsərrüfatı klasterlərinə texnoloji cəhətdən bir biri ilə bağlılığı olan, həmçinin əsas və əlavə məhsul istehsalı və xidmətlər üzrə ixtisaslaşan müxtəlif sahəyə aid müəssisələr daxil ola bilər;*
- *Kənd təsərrüfatı klasterlərinin innovativ xarakteri. Onlar innovasiyalar üçün əhəmiyyətli imkanlara malik olurlar. Belə ki, alıcı tələbinin dəyişməsinə cəld reaksiya vermək, kənd təsərrüfatı klasteri daxilində yeni texnologiyalara əlçatanlıq, elmi tədqiqat işlərinin aparılması sahəsində əməkdaşlıq və bazarın rəqabətli təzyiqi müəssisələri yenilik yaratmağa sövq edir.*

Kənd təsərrüfatı klasteri üzvlərinin maraqlarının və strateji prioritetlərinin nəzərə alınması birgə fəaliyyətin əlavə təsirini də ortaya çıxara bilər. Əməyin səmərəliliyini və istehsal olunan məhsulun maya dəyərinin aşağı salınmasını təmin edən ixtisaslaşmanın köməyi ilə rentabelli işləməyən kənd təsərrüfatı qurumları aşağı rentabelli müəssisələrə çevrilə bilər. Beləliklə, bu tip müəssisələr kənd təsərrüfatı klasterində birləşərək müqayisəli üstünlüyə malik olurlar ki, bu da ərzaq təhlükəsizliyinə müəyyən töhfə verir.

Fundamental elmləri, elmi tədqiqat işlərini və yeni yüksək texnoloji məhsulları özündə birləşdirən kənd təsərrüfatı klasterləri hər hansı bölgənin kənd təsərrüfatı kompleksinin yenidən formalaşması və rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalı üçün şərait yaradır, yeni metod və texnologiyaların tətbiqini şərtləndirir, beləliklə regional iqtisadiyyatın inkişafını və dayanıqlılığını təmin edir, tamamilə yeni innovativ inkişaf səviyyəsinə istiqamətlənir və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə dayanıqlı töhfə verir.

Kənd təsərrüfatı klasterlərinin üzvlərinin inteqrasiyası müxtəlif avadanlıq və materialların alınması fəaliyyətini optimallaşdırır, elmi tədqiqat işlərini həyata keçirməyə və müvafiq məlumatların (biliklərin) toplanmasına imkan yaradır. Belə məlumatlara çıxış daha yaxşı təşkil olunur və daha az məsrəf tələb edir, beləliklə, kənd təsərrüfatı klasterləri arasında informasiya axını hərəkəti sadələşir.

Bütün bunlar əməyin səmərəliliyinin artmasına, istehsal olunam mal və xidmətlərin maya dəyərinin azalmasına səbəb olur və bütövlükdə istehsalın səmərəli inkişafını təmin edir.

Beləliklə, klaster müəssisələri əlavə rəqabət üstünlüyü əldə edirlər ki, bu da onların subyektlərinin nəinki həmin regionda, həm də onun hüdudlarından kənarında ehtiyac duyulan rəqabət qabiliyyətli mal və xidmətlər istehsal etmələrinə imkan verir. Yuxarıda göstərilən təsirlərdən başqa, klasterləşmə çoxlu əlavə təsirlər yaradır.

Bunlar özünü yalnız kənd təsərrüfatı klasterlərinin əsas iştirakçılarının fəaliyyətində deyil, həm də klaster infrastrukturunu təşkil edən qonşu sahələrin müəssisələrində və əlavə məhsullarda göstərir. Bu, ilk növbədə müəssisələrin kənd təsərrüfatı klasterlərinin əsas iştirakçılarının ərazi baxımından yaxın olmasından, kənd təsərrüfatı klasterinin investisiya cəlbəediciliyinin artmasından, kənd potensialının mövcud olmasından, innovasiya proseslərinin inkişafından və sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsindən qaynaqlanır.

Qeyd edilən təsirlər və qarşılıqlı əlaqələrlə kənd təsərrüfatı klaster sistemi kooperativ modeli kimi də təqdim edilə bilər. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, kənd təsərrüfatı klasteri üfqi əməkdaşlıq və şaquli inteqrasiya üzərində qurula bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, elmi ədəbiyyatda kənd təsərrüfatı istehsalçıların əməkdaşlığı və inteqrasiyası arasında dəqiq bir məhdudiyət qyulmur, lakin düşünürük ki, kənd təsərrüfatı klasterində proseslərin təşkili baxımından “əməkdaşlıq” və “inteqrasiya” məsələlərinə ayrıca baxmaq lazımdır. Kənd təsərrüfatı klasteri üçün zəruri şərait müxtəlif səviyyələrdə kənd təsərrüfatı kooperativləri sisteminin formalaşmasıdır. Beləliklə, kooperativlərin birinci səviyyəsi kooperativdə birləşən fərdi özəl təsərrüfatlar, kənd təsərrüfatı müəssisələri və kənd təsərrüfatı təşkilatlarıdır. Birinci səviyyə bir kəndin, şəhər tipli qəsəbənin, rayonun, yaxud bölgənin ərazisində kənd təsərrüfatı istehsalını əhatə edir.

İkinci səviyyə birinci səviyyəli kooperativ üzvlərinə səmərəli fəaliyyət göstərmək məqsədilə lazım olan xidmətləri vermək üçün müştərək müəssisə yaratmağı qərara alan birinci səviyyəli kooperativlər qrupudur. Birinci səviyyəli kooperativlərin ikinci və sonrakı səviyyələrdəki kooperativlərə daxil olmasının təşkili kənd təsərrüfatı klasterləri sisteminin formalaşdırılmasıdır. İkinci səviyyəli kooperativə daxil olmaq mövcud resurslardan - maliyyə və maddi-texniki imkanlardan birgə istifadə etməklə birinci səviyyəli kooperativlərə öz göstəricilərini yaxşılaşdırmaq imkanı yaradır ki, burada ən önəmli nəticə səhmdarların (kooperativlərin) ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasında, eləcə də rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalında rollarının və gəlirlərinin artmasıdır.

Kənd təsərrüfatı klaster sisteminin təşkili zamanı ikinci səviyyəli kooperativlər yalnız digər kooperativlərlə deyil, həm də banklar, sığorta şirkətləri, dövlət və regional qurumlar, elmi tədqiqat institutları və təhsil müəssisələri ilə əməkdaşlıq edirlər.

Aparılan təhlillər bu qənaətə gəlməyə əsas verir ki, istehsal prosesinin əməkdaşlıq və inteqrasiya əsasında konsentrasiyası, məhsul istehsalçıların, emal sahəsi, ticarət və infrastruktur müəssisələrinin maraqlarının uzlaşdırılması bu proseslərin sosial-iqtisadi istiqamətini və səmərəliliyini müəyyən edən əsas amildir. Kənd təsərrüfatı istehsalçıları tərəfindən bu kooperativ birləşmələrə daha çox üstünlük verilir, çünki bu formada əməkdaşlıq onların maraqlarını tam əks etdirir və onlara öz istehsallarını və gəlirlərini müstəqil şəkildə planlaşdırmağa imkan verir.

Əməkdaşlıq cəmiyyətin təbəqələşməsi və işsizliyin aradan qaldırılması üçün bütün ilkin vasitələrə və imkanlara malikdir. Klasterlərin fəaliyyəti işsizliyin aradan qaldırılmasına, əhalinin

yaşayış şəraitinin yüksəldilməsinə, layiqli yaşamaq hüququnun həyata keçirilməsinə yönəldilməlidir. Hər hansı bölgədə aqrar klasterlərin inkişafı ölkənin canlanmasına imkan yaradar.

Dünya Bankının və digər beynəlxalq təşkilatların hesabatlarında Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun, xüsusilə də kənd təsərrüfatının rəqabətqabiliyyətinin artırılmasının ölkənin dayanıqlı inkişafı üçün çox vacib olduğu vurğulanır. Həmçinin kənd təsərrüfatının əlavə dəyəri daha yüksək olan məhsulların istehsalına və daha iri kommersiyalaşmaya keçməsinin zəruriliyi göstərilir [9].

Rəqabətqabiliyyətlik müxtəlif səviyyələrdə (məsələn, ölkə, region, sənaye, təchizat zənciri və firma səviyyələrində) qiymətləndirilə bilən nisbi və dinamik anlayışdır. Qloballaşma beynəlxalq bazarlarda Azərbaycanın kənd təsərrüfatı məhsullarının kəskin rəqabətlə üzləşməsinə səbəb olur. Qlobal bazarlarda rəqabətqabiliyyətli mövqedə qalmaq üçün sistemdə elə bir potensial yaradılmalıdır ki, həmin sistem özü qloballaşma güclərinə tab gətirə bilsin və harada mümkünsə rəqabətə girə bilsin. Qlobal, eləcə də daxili bazarlarda rəqabətqabiliyyətli mövqeyə sahib olmaq üçün müvafiq çağırışlara cavab verəcək yeni alətlərə ehtiyac yaranmışdır. Bu baxımdan kənd təsərrüfatını inkişaf etdirmək üçün aqrar əsaslı klasterlər yeni və mühüm vasitə kimi çıxış edir.

Nəticə

Regional klasterlərin yaradılması ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində yeni vasitədir. Klasterlər onun bütün subyektlərinin fəaliyyətinin regional inkişafın ümumi kontekstinə uyğun olaraq yüksək səviyyədə əlaqələndirilməsini nəzərdə tutur.

Regional və yerli dövlət hakimiyyəti orqanları üçün klaster yanaşması bölgənin aqrrosənaye kompleksinin inkişafı proqramlarını həyata keçirmək baxımından effektiv vasitələr vəd edir və bərabərhüquqlu tərəfdaş kimi təşkilatı və iqtisadi qərarlara birbaşa təsir etmək imkanı verir.

Aqrar klasterlərin yaradılması əsasında ərzaq təhlükəsizliyinin yaxşılaşdırılmasının aşağıdakı əsas yollarını ayırmaq mümkündür:

- *dərin ixtisaslaşma və müasir texnologiyaların tətbiqi, üzvlərin yüksəkkeyfiyyətli toxum və damazlıq materialı ilə təminatının artırılması yolu ilə əkinçilik və heyvandarlıq sektorlarının inkişafı;*
- *dövlət dəstəyi tədbirləri və effektiv motivasiya mexanizmlərinin tətbiqi ilə gənc mütəxəssislərin kənd təsərrüfatına cəlb edilməsi;*
- *kənd təsərrüfatı və kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı sahəsində kadrların ixtisaslarının artırılması, o cümlədən ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrində onlayn təhsil modelinin inkişaf etdirilməsi;*
- *yerli istehsalın dəstəklənməsi, o cümlədən klaster daxilində məhsulun dəyər zəncirinin inkişafı, alış-satış üzrə logistika təşkilatlarının yaradılması və klaster məhsul ixracının inkişafı;*
- *üzvlər arasında əməkdaşlığın səmərəliliyini artırmaq, investisiya cəlb etmək, yerli icra hakimiyyəti orqanları ilə əməkdaşlıq etmək üçün regional assosiasiyanın yaradılması.*

Ədəbiyyat

1. Global food security index. <https://foodsecurityindex.eiu.com/Country/Details#Azerbaijan>
2. Latruffe, L. (2010), “Competitiveness, Productivity and Efficiency in the Agricultural and Agri-Food Sectors”, OECD Food, Agriculture and Fisheries Papers, No. 30, OECD Publishing, Paris.
3. OECD (2011), Fostering Productivity and Competitiveness in Agriculture, OECD Publishing. 110 p.
4. World Food Summit 1996- Food Security, FAO Policy Brief, June 2006, Issue 2, 4 p.
5. Chirkina M.V., Ioda E.V. (2012). Role of private-public partnership in development of agricultural complex of the country. Bulletin of Orel SIET, 3(21): 29-21.
6. Michael E. Porter. Clusters and Economic Policy: Aligning Public Policy with the New Economics of Competition. Harvard Business School, ISC White Paper November 2007 Rev. 10/27/09.
7. Harold (Hal) Wolman and Diana Hincapie. Clusters and Cluster-Based Development Policy. Economic Development Quarterly 2015, Vol. 29 (2) 135-149.
8. Oksana Borisova, Ludmila Abramova, Liliya Zageeva , Elena Popkova , Irina Morozova, Tatyana Litvinova. Role of Agricultural Clusters in Provision of Food Security. European Research Studies, Volume XVIII, Issue 3, 2015 Special Issue on “The Role of Clustering in Provision of Economic Growth, pp. 287-298
9. WB reviews competitiveness of Azerbaijan’s agricultural sector: <https://report.az/en/aic/wb-reviews-competitiveness-of-azerbaijan-s-agricultural-sector/>

Kh.Y. Guluyeva

Ph.D. student of the Agricultural Research Center

The role of agro-based clusters in ensuring food security

Abstract

The article is devoted to determination of the role of agricultural clusters in provision of food security. The author points out that increasing food security requires the search for effective tools for this, and one of such tools is the creation of agrarian-based clusters. The article considers the issues of successful solution of the mentioned problem. In this regard, it is proposed to form organizational mechanisms that allow for the effective integration of agricultural producers and processors, large and small businesses, universities, research and development institutions into the agricultural cluster system.

Keywords: *agro-based clusters, food security, competitiveness, sustainable development, cooperation, integration.*

Х.Я. Гулуева

Диссертант Центра аграрных исследований

Роль агрокластеров в обеспечении продовольственной безопасности

Резюме

Статья посвящена определению роли сельскохозяйственных кластеров в обеспечении продовольственной безопасности. Автор указывает, что для повышения продовольственной безопасности необходим поиск эффективных средств, и одним из таких средств является создание аграрных кластеров. В статье рассматриваются вопросы успешного решения указанной проблемы. В связи с этим предлагается сформировать организационные механизмы, позволяющие осуществлять эффективную интеграцию сельхозпроизводителей и переработчиков, крупного и малого бизнеса, вузов, научно-исследовательских институтов в систему агрокластеров.

Ключевые слова: *аграрный кластер, продовольственная безопасность, конкурентоспособность, устойчивое развитие, кооперация, интеграция.*